

UDK:808.5

Nozanin G'ANIYEVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: n.gayratovna@umail.uz

NamMQI dotsenti P.Botirova taqrizi asosida

XX ASR BOSHI O'ZBEK JADID ADABIYOTINING POETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Jadid adabiyotining poetikasi nafaqat badiiy uslub va shaklni o'zgartirishni, balki o'z zamonining ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlariga ham ta'sir ko'rsatishni maqsad qilgan. Ularning asarlarida, adabiyot orqali jamiyatni o'zgartirish, xalqni o'qishga, bilim olishga va ma'rifatga chaqirish uchun ishlatilgan yangi adabiy shakllar, til va badiiy vositalar ko'p uchraydi. Jadidlarning poetik uslubi va adabiy yondashuvlari o'zbek adabiyotiga yangiliklar olib keldi va o'zbek adabiyotini modernizatsiyalashda muhim omil bo'ldi.

Kalit so'zlar: Jadid adabiyoti, poetika, Mahmudxo'ja Behbudi, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon, maqola, esse, pamflet, tarixiy drama, she'rlar

POETIC FEATURES OF UZBEK JADID LITERATURE OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Annotation

The poetics of the Jadid literature aimed not only to change the artistic style and form but also to influence the social and political changes of its time. In their works, new literary forms, language, and artistic tools were widely used to change society through literature, to call the people to study, acquire knowledge, and enlightenment. The poetic style and literary approaches of the Jadids brought innovations to Uzbek literature and played an important role in its modernization. Prominent figures like Mahmudkhoja Behbudi, Abdulla Avloni, Fitrat, and Cho'lpon made significant contributions to the development of literature, using their works to promote education and enlightenment. Their works included essays, articles, pamphlets, historical dramas, and poetry, which were extensively used to encourage the society towards education and knowledge.

Key words: Jadid literature, poetics, Mahmudkhoja Behbudi, Abdulla Avloni, Fitrat, Cho'lpon, article, essay, pamphlet, historical drama, poetry.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКОЙ ДЖАДИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

Аннотация

Поэтика джадидской литературы заключалась не только в изменении художественного стиля и формы, но и в воздействии на социально-политические изменения своего времени. В их произведениях широко использовались новые литературные формы, язык и художественные средства, чтобы через литературу изменить общество, призвать народ к обучению, получению знаний и просвещению. Поэтический стиль и литературные подходы джадидов привнесли новшества в узбекскую литературу и сыграли важную роль в её модернизации. Выдающиеся личности, такие как Махмудхожа Бехбуди, Абдулла Авлони, Фитрат и Чулпон, внесли значительный вклад в развитие литературы, используя свои произведения для продвижения образования и просвещения. В их работах часто встречались статьи, эссе, памфлеты, исторические драмы и стихи, которые широко использовались для призыва общества к обучению и знаниям.

Ключевые слова: Джадидская литература, поэтика, Махмудхожа Бехбуди, Абдулла Авлони, Фитрат, Чулпон, статья, эссе, памфлет, историческая драма, стихи.

Kirish. XX asrning boshlarida o'zbek adabiyoti o'zining eng muhim va inqilobiy davrini boshdan kechirdi. Bu davrda, ayniqsa, jadid adabiyoti o'zining yangicha va zamonaviy poetikasi bilan ajralib turdi. Jadidlar, bir tomondan, xalqni yangi bilimga, ma'rifatga va zamonaviy hayotga chaqirdilar, boshqa tomondan esa, an'anaviy adabiyot shakllari va tamoyillaridan voz kechib, yangicha adabiy shakllar va uslublarni yaratishga harakat qildilar. Mahmudxo'ja Behbudi, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi adiblar o'z asarlarida o'z davrining siyosiy va ijtimoiy muammolarini, xalqning azob-uqubatlarini, shu bilan birga, bilim, madaniyat va erkinlikka intilishni keng muhokama qilishgan. Maqolaning maqsadi 20-asr o'zbek jadid adabiyotining poetik xususiyatlarini o'rganish va bu adabiy harakatning til, uslub, shakl va janrlaridagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishdir. Shuningdek, jadidlarning poetikasidagi badiiy vositalar, til va estetik yondashuvlarning ijtimoiy va siyosiy kontekstda qanday ro'l o'ynaganini o'rganishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jadid adabiyotining poetikasini o'rganishda bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Ushbu metodologiyalar jadidlarning adabiy ijodini tahlil qilish va ularga xos poetik xususiyatlarni aniqlashda yordam beradi. Quyidagi metodlar asosiy yondashuv sifatida tanlangan:

Adabiy Tahlil. Jadidlarning asarlarida qo'llangan poetik vositalar, til va uslublar chuqur adabiy tahlil qilinadi. Tahlil davomida, masalan, Cho'lponning shoirligi yoki Behbudining

dramaturgiyasi kabi yirik adiblarning asarlariga alohida e'tibor qaratiladi. Adabiy tahlil orqali, ularning asarlaridagi badiiy vositalar, metaforalar, simvolizm va boshqa poetik elementlar aniqlanadi.

Tarixiy-Kontekstual Tahlil: Jadid adabiyotining rivojlanishi va uning poetikasidagi o'zgarishlar, o'z davrining siyosiy va madaniy kontekstida o'rganiladi. Bu yondashuvda, jadidlarning asarlari o'z zamonining ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlariga qanday javob berishini va jamiyatdagi rivojlanishlarga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlash maqsad qilinadi.

Leksik va Grammatik Tahlil: Jadid adabiyotining tilini o'rganish va yangi leksik va grammatika shakllarini aniqlashda bu metodologiya yordam beradi. Jadidlarning o'z davridagi tilga yangi o'zgartirishlar kiritgani, xalq tiliga yaqinlashgani va sodda, aniq tilni ishlatishdagi yondashuvlari alohida tahlil qilinadi.

Natijalar va muhokama. Jadid adabiyotining poetik xususiyatlarini o'rganishda quyidagi asosiy natijalar mavjud:

Til va Uslubdagi Yangiliklar: Jadidlarning asarlarida tilni soddalashtirish va xalq tiliga yaqinlashtirish muhim ahamiyatga ega. Jadidlar, eski adabiy an'analarni yangilash, xalqning oddiy va tabiiy tilida yozish orqali adabiyotga yangi bir nafas bag'ishladilar. Bu jarayon, o'zbek adabiyotining xalqchil va ommaviy bo'lishiga olib keldi. Mahmudxo'ja Behbudi va Abdulla Avloniy kabi adiblar, o'z asarlarida arabcha va forsa so'zlardan

foydalanishni kamaytirib, oddiy o'zbek tilida yozishni afzal ko'rganlar. Bu til o'zgarishlari, jadidlarning adabiy asarlarining keng ommaga tarqalishiga yordam berdi. Jadidlarning poetikasida badiiy vositalar va obrazlarning ishlatilishi alohida o'rin tutadi. Masalan, Cho'lponning she'riyatida simbolizm va tasvirlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy noxushliklar, qadriyatlarining yo'qolishi, millatning o'z kelajagi haqida fikrlar bildirildi. Shuningdek, jadidlarning asarlarida metafora va allegoriya kabi badiiy vositalar qo'llanildi, bu esa ularning asarlarini chuqurroq va ko'proq qatlamlarga boyitdi. Jadid adabiyotining asosiy ijtimoiy-siyosiy mavzulari mustamlakachilik, milliy ozodlik, ta'lim va madaniyat, diniy erkinlik va jahon adabiyotidagi yangi yondashuvlar haqida fikrlarni o'z ichiga oladi. Jadidlar, o'z asarlarida jamiyatni o'zgartirish, yangi ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, mustamlakachilikka qarshi kurashish va o'z millatining ta'limini rivojlantirish uchun kurashganlar. Jadidlarning adabiy asarlarida yangi janrlar va shakllar yaratildi. Maqola, esse, pamflet kabi shakllar orqali jadidlar jamiyatdagi o'zgarishlar va ijtimoiy masalalarni muhokama qilganlar. Bu shakllar o'zbek adabiyotiga yangiliklar kiritdi va adabiy jarayonni rivojlantirdi. Jadidlarning adabiy asarlarini o'rganish, yangi shakllar va uslublarni qabul qilish, o'zbek adabiyotining modernizatsiyasiga xizmat qildi.

Jadid adabiyotining poetikasi, o'z davrining ijtimoiy-siyosiy muhitiga masalalarini badiiy til orqali hal qilishni maqsad qilgan. Ularning adabiy asarlarini tahlil qilishda quyidagi muhim jihatlarni ajratish mumkin:

Realizm va Romantizm: Jadid adabiyotida realizm va romantizmni uyg'unlashtirish mumkin. Jadidlarning asarida, bir tomondan, jamiyatdagi haqiqatni ko'rsatish va ijtimoiy masalalarni ochib berish (realizm), boshqa tomondan esa, millatning kelajagi, o'zgarishi, erkinligi haqida ijobiy fikrlar bildirish (romantizm) mavjud.

Badiiy Shakllar va Vositalar: Jadidlar, adabiyotdagi yangi shakllarni yaratish orqali, jamiyatni o'zgartirishga va ijtimoiy muammolarga e'tibor qaratishga muvaffaq bo'ldilar. Ular xalqni ma'rifatga, ta'limga, va jamiyatdagi tengsizliklarga qarshi kurashishga chaqirdilar.

Cho'lpon (1897-1938) — o'zbek adabiyotining eng yirik shoirilaridan biri bo'lib, uning ijodi 20-asrning boshlanishida, ayniqsa, jadid harakati davrida ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni aks ettirgan. Cho'lponning she'rlari, nafaqat o'zining badiiy jihatlar bilan, balki o'z zamonining ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlari bilan ham ahamiyatlidir. Uning poetikasida xususiy o'zgarishlar va yangiliklar ko'p uchraydi. Quyida Cho'lponning she'rlari va poetik xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot beraman. Cho'lponning she'rlarida til va uslubda yangiliklar sezilarli darajada ifodalangan. U o'z she'riyatida xalq tilidan foydalanishga katta e'tibor bergan. Bu, o'z navbatida, uning she'rlari o'qishga qulay, oddiy va keng ommaga tushunarli bo'lishiga olib keldi. Cho'lpon she'rlarida oddiy va so'zlashuv tilidan foydalanish, o'zbek xalqining ruhiy holatini va jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettirishga xizmat qildi. She'riyatda "rivojlanish" g'oyasini ilgari surgan Cho'lpon xalqni yangi ma'rifat va ilmga chaqiradi. Xalq tilida yozish orqali u zamonining ijtimoiy-madaniy yangilanishlariga javob beradi. Cho'lponning poetikasida estetik tamoyillarning yangi yondoshuvlari aniq ko'rinadi. Uning she'rlari o'zining dramatik kuchi, ramziy tasvirlari va hayotning achchiq haqiqatlarini ifodalashdagi badiiy shakllari bilan ajralib turadi.

Cho'lpon she'rlarida simbolizm va romantizm yo'nalishlari aralashgan bo'lib, ularning ichida ijtimoiy va ma'naviy erkinlikka bo'lgan intilish, mustamlakachilik va bosqinchilikka qarshi kurash, milliy ozodlik uchun kurashning tasvirlari mavjud. Cho'lponning "Osmon" va "Shamol" kabi she'rlari o'zida chuqur ramziy tasvirlarni, tabiatni odam hayoti va jamiyat holati bilan bog'laydigan obrazlarni jamlagan. U o'zining she'rlari orqali o'z zamonining siyosiy, ijtimoiy holatini aks ettiribgina qolmay, balki millatning kelajagi uchun yangi g'oyalar, o'zgarishlar haqidagi umidlarni ifodalagan. Cho'lponning she'rlari

ko'pincha ijtimoiy-siyosiy mavzularni yoritadi. U o'z asarlarida xalqning holatini, ijtimoiy tengsizlikni, erkinlikka bo'lgan ehtiyojni ko'rsatadi. Cho'lponning she'rlari ijtimoiy nohaqlikka, qiyinchiliklarga qarshi kurashni aks ettirgan. O'z she'rlarida, masalan, "Xalqim" va "Ey, tong" kabi asarlarida u xalqning ozodligi, taraqqiyoti, ma'rifati va erkinligi uchun intilishlarini ifodalaydi. Bundan tashqari, Cho'lpon she'rlari milliy madaniyat va urf-odatlar, xalqning qadriyatlari haqida fikr yuritishga ham asoslangan. U xalqni o'zining ma'naviy qadriyatlarini saqlashga, yangi bilimlar olishga va o'zgarishlarga tayyor bo'lishga chaqiradi. Cho'lponning she'rlari ko'plab metafora va ramzlardan foydalanadi. Uning she'rlarida ko'plab tabiat tasvirlari, hayotiy voqealar va hissiyotlar ramz sifatida ishlatiladi. Misol uchun, "osmon" ramzi Cho'lponning she'rlarda erkinlik, yuksaklik va kelajakdagi umidlarni anglatadi. Shuningdek, shamol, yulduzlar va tog'lar kabi tabiiy elementlar Cho'lponning asarlarida erkinlik, harakat, kuch va jasorat ramzlari sifatida keng qo'llanilgan.

Metafora va ramzlarning ishlatilishi Cho'lponning she'riyatiga chuqurlik, ma'nolarni ko'p qatlamli qilishga yordam beradi. Shu orqali u o'zining siyosiy va ijtimoiy g'oyalarini badiiy jihatdan taqdim etadi. Cho'lpon she'rlari romantizmga asoslangan, ularning asosiy g'oyalari inson erkinligi, milliy ozodlik, o'zgarish va yangi g'oyalarni ilgari surishdan iborat. Cho'lpon she'rlarida odatda shaxsiy erkinlik, millatning kelajagi va yangi zamonning boshlanishi haqida ijobiy tasvirlar mavjud. Uning she'rlari ko'pincha insonni o'zgartirish va harakatga keltirish uchun ruhlanitiruvchi kuchga ega bo'lib, ijtimoiy adolat, tenglik va erkinlikni talqin qiladi. Cho'lponning she'rlarida romantik tasvirlar, ulkan ma'nolar va yuqori ehtirolar orqali o'ziga xos g'oyalar shakllangan. U yangi jamiyatni qurish g'oyasini ilgari surgan, lekin bu jarayonda u yuksak ma'naviy qadriyatlarni saqlashga ham alohida e'tibor qaratgan. Cho'lponning she'rlari lirika bilan boyitilgan, unda insonning ichki holati, his-tuyg'ulari, tasavvurlari chuqur aks etgan. Cho'lpon ko'plab she'rlarda tabiiy manzaralar, kechalar, tonglar, shamollar va yulduzlar orqali inson qalbining turli holatlarini aks ettirgan. Tabiat uning she'rlari uchun nafaqat tashqi voqealik, balki ichki ruhiyat, ma'naviyatni ifodalovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu bilan Cho'lpon insonning tashqi dunyo va ichki dunyosi o'rtasidagi aloqani ko'rsatadi. Cho'lponning she'rlari shaxsiy izlanishlar va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi kesishgan nuqtalarni aks ettiradi. U faqat o'zining individual hissiyotlarini tasvirlab qolmay, balki ijtimoiy mas'uliyatni, jamiyat oldida o'z roli va vazifasini ham his qiladi. Bu o'zgarishlarni amalga oshirish uchun nafaqat shaxsiy kuch, balki xalqning hamkorligi zarur deb biladi. Cho'lpon she'riyatining poetik xususiyatlari uning zamonasi va ijtimoiy-tarixiy sharoitlariga chuqur bog'liq. Uning she'rlari til, uslub, metafora, ramzlar, badiiy vositalar va g'oyalar nuqtai nazaridan yangi yondashuvlarni taklif etadi. Cho'lpon o'zining she'riyati orqali xalqni o'zgartirish, yangi ma'rifatga erishish va ijtimoiy tenglikni ta'minlash maqsadida kurashgan shoir sifatida adabiyot tarixida muhim o'rin egallaydi. Uning asarlari nafaqat badiiy jihatdan, balki siyosiy va ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Xulosa. 20-asr o'zbek jadid adabiyoti o'zining poetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jadidlarning asarlarida yangi til, uslub, janrlar va shakllar mavjud bo'lib, ular o'z zamonining ijtimoiy-siyosiy muammolariga javob berishga intilgan. Jadidlar o'z asarlarida, bir tomondan, xalqni ma'rifatga chaqirish, ilmga intilish, boshqa tomondan esa, milliy qadriyatlarni saqlab qolish maqsadida zamonaviy adabiy shakllarni yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Ularning adabiy ijodi, o'zbek adabiyotining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi va o'z davrining eng muhim inqilobiy harakati bo'lib qolgan. Bugungi kunda jadidlarning poetikasi, ularning adabiy merosi, o'zbek adabiyotining zamonaviy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Jadidlar poetikasini o'rganish, adabiyotshunoslikda yangi istiqbollarni ochadi va o'zbek adabiyotining tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Achilova, E. (2021). O'tkir Hoshimov asarlarida badiiy psixologizm muammosi. "Xalq ta'limi", 5(1), 88-91.
2. Achilova, E. (2022). O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi psixologik tasvir. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 40-42.

3. Achilova, E. (2022). Sujet, obraz, uslub xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi, 3(1), 26-27.
4. Achilova, E. S. (2022). Artistic psychology on the example of the work "Spring does not return". An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1991-1994
5. Atadjanov, G. (2020). Friendship of literature - friendship of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, 10(90), 201- 203.
6. Atajanov, G. (2020). Asliyatni qayta yaratish muammosi. UzACADEMIA, 1(1), 72-75.
7. Davlatova, A. R. (2021). Image of mentality in abdulla oripov's lyrics. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, 11(103), 904- 908.
8. Davlatova, A. R. (2022). Philosophy of abdulla oripov's lyric. International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences, 10(11), 259-264.
9. Davlatova, A. R. (2022). The role of world literature in the development of Abdulla Oripov's poetic thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1027-1032.
10. Murodova, R. (2022). Ona tili darslarida nostandart testlardan foydalanish usullari. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 11-12.
11. Murodova, R. (2022). Til va madaniyatning talqini zamonaviy tilshunoslik nigohida. Central asian academic journal of scientific research, 2(5), 895-903.
12. Murodova, R. I. (2022). Non-standard tests in mother tongue education and improvement of methodology of their use. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ), 10(5), 21-36.
13. Rahmanova, N. A. (2022). Chin elidek bodaparast et meni..." yoki tasavvufiy chin mavzusi haqida. "filologiya masalalari, 1(1), 224- 227
14. G'ayratovna, G'aniyeva Nozanin. "Jadid literature exponents." Лучшие интеллектуальные исследования 9.3 (2023): 94-102.
15. Mohigul, Jamolova. "Characteristics of Mythological Worlds and their Impact on Human Consciousness." Zien Journal of Social Sciences and Humanities 7 (2022): 4-6.